

การเปลี่ยนแปลงความยุติธรรมในระบอบประชาธิปไตย

Change of Justice in Democracy

เกศรินทร์ วงศ์ระแหง¹ เวณิกา ขวัญแน่น² สหฤทัย ศรีลอย³ สุพัตรา โพธิ์เรือง⁴ นันทพันธ์ คคคง⁵
Ketsarin Wongraheng¹ Wenika Khuannan² Saharuethai Sriloy³ Supattra Phorueang⁴,
Nanthaphan Kodkong⁵

บทคัดย่อ

ในปัจจุบันรัฐบาลมีการปฏิรูปประเทศจากการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีความยุติธรรมเปลี่ยนแปลงไป เป็นการปกครองแบบที่ใช้ความรุนแรงมาแทนที่ความยุติธรรม สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของประชาธิปไตย ที่เกิดจากขาดความศรัทธาและความเข้าใจต่อระบอบประชาธิปไตย ทำให้ไม่สามารถใช้วิถีทางประชาธิปไตยมาแก้ไขปัญหา จึงมีความจำเป็นต้องมีการฝึกฝน หรืออบรมคนให้เป็นพลเมืองและควรปลูกฝังระบอบประชาธิปไตยให้กับประชาชน ไม่ทุจริตต้องซื่อตรง ซื่อสัตย์ แต่ในเมื่อระบอบประชาธิปไตยไทยในยุคปัจจุบัน โดยรัฐบาลมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองประเทศ โดยเฉพาะระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่นำมาใช้ในหลาย

Received: 2021-10-18 Revised: 2021-11-12 Accepted: 2021-11-14

¹ หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม Bachelor of Public Administration in Program Public Administration, College of Local Management and Development, Pibulsongkram Rajabhat University. Corresponding Author e-mail: katsarin1903@gmail.com

² หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม Bachelor of Public Administration in Program Public Administration, College of Local Management and Development, Pibulsongkram Rajabhat University. E-mail: wenika081242w@gmail.com

³ หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม Bachelor of Public Administration in Program Public Administration, College of Local Management and Development, Pibulsongkram Rajabhat University. E-mail: Saharuethai1004@gmail.com

⁴ หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม Bachelor of Public Administration in Program Public Administration, College of Local Management and Development, Pibulsongkram Rajabhat University. E-mail: Tukta2534tuk1709@gmail.com

⁵ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม College of Local Management and Development, Pibulsongkram Rajabhat University. E-mail: Nanthaphan.k@psru.ac.th

ประเทศอย่างเช่นประเทศที่กำลังพัฒนา และมักจะไม่สามารถบูรณาการแบบในคุณลักษณะต่างๆ เช่น การเลือกตั้งไม่บริสุทธิ์และเที่ยงธรรม มีการบังคับขู่เข็ญ นอกจากนั้นยังใช้อำนาจข่มขู่ ใช้ระบบที่ใช้เส้นสายเครือข่ายในการรับเข้าทำงาน หรือใช้เงินในการซื้อเวลา ทำให้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยผิดเพี้ยนไปจากหลักการที่ควรจะเป็น นอกจากนั้นยังไม่ได้ปฏิบัติตามประเพณีการปกครองแบบประชาธิปไตย ขาดมารยาททางการเมือง ขาดจริยธรรมและความศรัทธาต่อระบอบอย่างแท้จริง และนี่คือปัญหาที่เกิดขึ้น และบ่อยครั้งที่จะมีการปฏิวัติ หรือการปฏิรูป แต่ทั้งหมดนี้คือจุดด้อยและอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการพัฒนาระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ต่อเนื่องและยั่งยืน โดยมีการบ่มเพาะจนเป็นประชาธิปไตย มีการเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิรูป มีการปรับเปลี่ยนแก้ไขปัญหามาจากการสร้างความเป็นประชาธิปไตยจากทัศนคติของคน

คำสำคัญ (Keywords): การเปลี่ยนแปลง; ความยุติธรรม

Abstract

Currently, the Thai government restores Thailand from democracy with justice to democracy with violence, reflecting the failure of democracy caused by the lack of faith and understanding in democracy. Therefore, the democratic way is unable to be applied to solve problems. As a result, it is necessary to train people to be citizens and foster them with democracy. This way, they will become citizens with honesty and no corruption. However, the current democracy of Thailand under the current government has changed. This is especially occurred with many developing countries leading to incomplete democracy in various dimensions, for example, non-transparent and unfair election with threatening, the use of power to threaten people, patronage system among government personnel, and misuse of money for extending term of position holding. Consequently, Thailand's democracy is distorted. Moreover, Thai government also fails to comply with democratic tradition and lacks political manner, ethic, and faith towards democracy. These are occurred problems leading to frequent revolution or restoration. However, these are considered as weaknesses and obstacles for developing democracy sustainable and continuously. As a result, instruction for becoming democracy is required by restoring, changing, and solving problems caused by people's attitudes towards democracy.

Keywords: Change; Justice

บทนำ (Introduction)

ความยุติธรรมไทยได้มีการเปลี่ยนไปจากเดิมและได้มีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องตามกาลเวลาและสภาพความเป็นอยู่ของสังคมไทยที่ได้เปลี่ยนแปลงไป (นายสุรศักดิ์ แสนพรหม,

นางสาวสุภาธิดา สุกใส, นายนิพนธ์กล้าเรือน, 2560) การเปลี่ยนแปลง (Change) และ ความยุติธรรม (Justice) ที่เกิดขึ้นจากสภาวะที่สังคมไทย ได้เกิดกระบวนการการเปลี่ยนแปลงของความยุติธรรม หรืออาจจะใช้คำว่า ความขัดแย้งของคนในสังคมไปสู่สันติภาพและความมั่นคง สังคมต้องมีความพยายามอย่างยิ่ง ที่ต้องการจะเดินหน้าต่อไป และหันหลังให้กับความไม่ยุติธรรม ไม่ไปร้องใส่ต้องการที่จะคืนความยุติธรรมให้กับผู้ที่ควรไม่ได้รับ และยังมีการสถาปนาขึ้นของหลักนิติรัฐและหลักสิทธิมนุษยชน โดยจะเน้นเรื่องการศึกษาแสวงหากระบวนการความยุติธรรม ในทุกๆประเทศเกือบทั่วโลกเผชิญกับภาวะเกี่ยวกับความขัดแย้ง ในการสร้างกระบวนการในเรื่องนี้ ได้มีการพยายามหาความสมดุลไว้เพื่อการสร้างความได้เปรียบ เสียเปรียบที่เท่า ๆกัน เสมอต้น เสมอปลายที่จะต้องคำนึงถึงศีลธรรมและสิทธิมนุษยชน และที่ไม่ยอมต่อสภาพความเป็นจริงทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงความยุติธรรม ที่สำคัญจะเป็นในเรื่องของสิทธิมนุษยชน ที่เป็นหลักการไปทั่วโลกที่ให้ความสำคัญ เพราะเงื่อนไขทางกฎหมายของทางการเมืองกับการจัดการหน่วยงานองค์กร หน่วยงานสถาบันที่จะให้เกิดความยุติธรรม และยังคงรักษาในหลักนิติรัฐและสิทธิเสรีภาพทางการเมืองของรัฐบาลในสังคมประชาธิปไตย

ความยุติธรรมในระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง ได้ถูกนำมาสู่การถกเถียงอย่างจริงจังจากกระแสของการที่ประเทศต่างๆจำนวนมาก โดยในเอเชีย อย่างเช่นประเทศไทยนั้น รัฐบาลไทยมิได้มีการแสวงหาความจริง ความถูกต้อง หรือแสวงหาความชัดเจน ไม่มีการนำตัวบุคคลหรือคนที่กระทำ ความผิดมาลงโทษ ไม่ว่าจะเป็นบุคคลชนชั้นไหนก็ตาม ไม่มีการดำเนินกระบวนการที่ถูกต้อง และชัดเจน ไม่มีการปฏิรูปกับหน่วยงานทางด้านความมั่นคง หรือกระบวนการสร้างความยุติธรรม แต่กลับว่ามาเรียกร้องให้ทางฝ่าย เหยื่อหรือผู้ที่โดนกระทำออกมาชี้แจงและให้อภัยกับบุคคลหรือคนที่กระทำผิด แต่ทางเหยื่อกลับไม่เคยเรียกร้องให้ทางฝ่ายผู้ที่กระทำผิดให้มาขอโทษหรือยอมรับผิดแต่อย่างใดกับในสิ่งที่ทำลงไป แต่ถึงแม้ว่าจะมีการชดเชยให้กับทางเหยื่อผู้ที่ได้รับความเสียหาย ก็เหมือนในลักษณะของสังคมสงเคราะห์มากกว่าที่แสดงให้เห็นว่าสำนึกผิดกับสิ่งที่ได้กระทำลงไปแล้วจริงๆ เพราะฉะนั้นแล้ว การชดเชยแบบของไทย จึงไม่สามารถที่จะฟื้นคืนชีพ คืนความเป็นศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่ดีให้กับผู้ที่สูญเสีย และลักษณะที่สำคัญของความยุติธรรมของไทยนั้น จะเป็นการที่ฝ่ายผู้มีอำนาจของรัฐได้ออกนิรโทษกรรมให้กับการใช้ความรุนแรงของตนเอง และยังสามารถสร้างกลไกทางกฎหมาย เพื่อที่จะคุ้มครองที่จะไม่ให้เกิดการดำเนินคดีที่ใช้อำนาจเกินกว่าเหตุของตนเอง เช่น การออกพระราชบัญญัติการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรง ที่เกิดขึ้นในทั่วโลกตามประเทศ จากประเทศละตินอเมริกา และยังมีอีกหลายประเทศ ทั้งในเอเชีย รวมถึงยุโรปในบางประเทศ ความรุนแรงมักจะเกิดขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างฝ่ายรัฐ ที่ใช้อำนาจเพื่อที่จะให้สังคมดำรงอยู่ในสถานการณ์แบบเดิมต่อไป กับฝ่ายต่อต้านที่ต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงให้สังคมไปสู่สถานะแบบใหม่ ทำให้เกิดความรุนแรง และความขัดแย้ง และยังเกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวาง เพื่อที่จะต่อสู้กับทางฝ่ายต่อต้านที่เป็นขบวนการประชาธิปไตย (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2553)ซึ่งปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของไทยนั้น มักเกิดขึ้นกับผู้ที่มีกำลังทรัพย์ไม่เพียงพอ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่สามารถ

ยื่นความช่วยเหลือให้ได้เต็มที่ด้วยข้อจำกัดทางกฎหมาย เช่น การให้ความช่วยเหลือจำกัดเฉพาะกรณีที่เป็นคดีความที่ขึ้นสู่การพิจารณาของศาลแล้วเท่านั้น ช่วยได้เฉพาะคนที่ผ่านเกณฑ์ทางกฎหมาย และเกณฑ์ประเมินฐานะผู้ขอรับความช่วยเหลือยังไม่ชัดเจนเพียงพอ(ดร.กิริติพงศ์ แนวมาลี)

จากที่กล่าวจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงความยุติธรรมของสังคมไทยในระบอบประชาธิปไตยได้เปลี่ยนแปลงไปตามทัศนคติ อำนาจทางกฎหมาย และการละเมิดสิทธิและเสรีภาพ ทำให้ก่อให้เกิดปัญหาการขัดแย้ง ไม่มีความจริงที่ชัดแต่ยังคงมีการสร้างหลักความยุติธรรมให้แก่ประชาชน เพื่อที่จะคุ้มครองในการที่จะใช้อำนาจเกินความเป็นจริงประเด็นที่ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม ทั้งที่จริงแล้วประเทศที่ปกครองด้วยระบบนิติรัฐประชาชนจะต้องได้รับประกันสิทธิในเรื่องสิทธิและเสรีภาพ เพราะฉะนั้น ประชาชนทุกคนจะต้องถูกสันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นผู้บริสุทธิ์เสมอ และสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้อย่างเสมอภาค

การเปลี่ยนแปลงความยุติธรรมในสังคมไทย

สังคมไทยในยุคปัจจุบันนี้ มีระบบอุปถัมภ์ที่ยังคงมีอิทธิพลอยู่ไม่น้อย แต่ได้มีการเปลี่ยนวิธีการต่างๆตามสภาพแวดล้อม สังคม กาลเวลา และรูปแบบของในสังคมที่ได้แปรเปลี่ยนไปจากเดิมตามเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะในเรื่องของการที่นำระบบอุปถัมภ์ที่นำมาใช้เป็นกลไกในการที่จะแสวงหาอำนาจในระบอบประชาธิปไตย จนได้เกิดมาเป็นวัฒนธรรมในระบอบประชาธิปไตยในรูปแบบของระบบอุปถัมภ์ จะเป็นการที่กระทำการสิ่งต่างๆ ที่เป็นการผิดต่อศีลธรรม มีความขัดแย้งและไม่สอดคล้องตามกฎหมาย กฎระเบียบ กติกาที่เคยกำหนดไว้ต่อสังคมในระบอบประชาธิปไตย (พระครูวาทีธรรมวิรัช พระครูวิจิตรรัตนวัตร พระครูรัตนสุตากร ไพรัตน์ นิมาหัด, 2563)

ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย

ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย ได้เกิดขึ้นมาจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมและค่านิยมของสังคมคนไทย ในความคิดรูปแบบศักดินา มักจะตีค่าของคนจากการที่เป็นผู้ที่มีทรัพย์สิน ร่ำรวย มีฐานะทางสังคมหรือที่มีการศึกษาสูง รวมถึงพฤติกรรมที่มีความนิยมเคารพ ยกย่อง และมีการห้อมล้อมไปด้วยผู้ใหญ่และใกล้ชิดกับผู้ที่มีอำนาจ จะนิยมแบบการประจบสอพลอ ขอบยืดถ้อยที่ตัวบุคคลมากกว่าที่จะใช้หลักการและเหตุผล และไม่ได้มีการคำนึงถึงหลักการคุณธรรม และจริยธรรม “ระบบอุปถัมภ์” เป็นระบบที่มีความระหว่งกัน ทั้ง 2 ฝ่าย ซึ่งจะมีความไม่เท่าเทียมกัน จะมีฝ่ายที่อยู่สูงกว่า จะมีอำนาจ และทรัพยากรที่มากกว่าที่จะอยู่ในฐานะผู้อุปถัมภ์ และส่วนฝ่ายที่อยู่ต่ำกว่า จะมีอำนาจ และมีทรัพยากรน้อยกว่า จะเป็นผู้ที่ได้รับการอุปถัมภ์ และต่างฝ่ายก็จะมีผลการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับผลประโยชน์มากที่สุด ในลักษณะที่ต่างก็ตอบแทนตามเงื่อนไขที่ได้ตกลงต่อกันไว้ ซึ่งระบบอุปถัมภ์ จะมีความหมายที่ใกล้เคียง อย่างเช่น ระบบเส้นสาย ระบบซบเลี้ยง ระบบคนพิเศษ ระบบวงศาคณาญาติหรือระบบเล่นพรรคเล่นพวก เป็นต้น

ในสังคมของประเทศไทยมีการใช้ระบบอุปถัมภ์มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การนำระบบอุปถัมภ์ไปใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตนเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะที่ไม่ดีในสังคมไทย เช่น ตีค่าคนจากทรัพย์สินเงินทอง ยกย่องคนร่ำรวย ยกย่องผู้ที่มีฐานะทางสังคม คนที่มีอำนาจบารมี ไม่เคารพกฎระเบียบ/วินัย ยึดถือประโยชน์ในส่วนของตนเองมากกว่าประโยชน์ของส่วนรวม ชอบอิสระไม่ทำงานตามระบบ ชอบพึ่งพาอาศัยผู้อื่น นิยมการประจบสอพลอ ชอบใช้ระบบที่ใช้เส้นสาย เล่นพรรคเล่นพวก ต้องการที่จะมีอำนาจบารมี ชอบหอมล้อมที่จะได้ใกล้ชิดกับผู้ใหญ่หรือผู้ที่มีอำนาจ จะยึดถือระบบแบบเจ้านายลูกน้อง เชื่อในเรื่องของไสยศาสตร์ พึ่งพาในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง ยึดถือตัวบุคคลมากกว่าที่จะใช้หลักการและเหตุผล เป็นต้น สังคมไทยในเรื่องของผู้ใหญ่-ผู้น้อย การให้-การขอความช่วยเหลือ ความคุ้มครอง ฝากเนื้อฝากตัวกับผู้ใหญ่ที่มีฐานะที่สูงกว่า สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่เน้นการยอมรับความแตกต่างในเรื่องฐานะ รากฐานของสังคมไทยที่ไม่ใช่สังคมที่จะเชื่อว่าเกิดมาจะเสมอกัน แต่จะเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม กำหนดในเรื่องช่วงชั้นทางสังคมที่ให้ผู้ที่อยู่ในฐานะสูงกว่า เป็นผู้ที่มีบุญ ผู้ที่อยู่เบื้องล่างจะเป็นผู้ที่มีกรรม ทำให้ต้องเข้าหาผู้ที่มีฐานะ มีบุญ มีอำนาจ เพื่อที่จะร้องขอความช่วยเหลือ ระบบพรรคพวก จะเป็นการแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันของผู้ที่เป็นคนอุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้น จะมีการใช้เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม แล้วก็จะอาจจะเป็นประโยชน์และอาจจะได้ช่วยแก้ไขในสถานการณ์บางอย่างได้ แต่ปัจจุบันกลับไม่เป็นแบบนั้น เพราะในระบบอุปถัมภ์ จะถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ของตนเองเป็นส่วนใหญ่ เช่น ใช้ระบบอุปถัมภ์ใช้ในการแต่งตั้งโยกย้าย ทำให้ได้มาซึ่งอำนาจบารมี หรือเพื่อให้ได้มาซึ่งตำแหน่งที่จะแสวงหาผลประโยชน์เข้าตัวยิ่งขึ้น ระบบอุปถัมภ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันจะจำกัดอยู่ในระดับกลุ่มเล็กๆ หรือชนชั้นทางสังคม ที่ยังเป็นในเงื่อนไขสำคัญสำหรับสังคมไทย ความสำนึกของทางชนชั้น ที่ยังติดอยู่กับความเชื่อของผู้ใหญ่-ผู้น้อย ผู้อุปถัมภ์ จะลักษณะ/วิธีการที่ทำให้เกิดระบบอุปถัมภ์ในระบบราชการไทย (คณะกรรมาธิการวิสามัญพิจารณาศึกษาการแก้ไขปัญหา ระบบอุปถัมภ์ในราชการไทยให้เป็นรูปธรรม สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2559)

ค่านิยมผู้น้อย-ผู้ใหญ่การฝากเนื้อฝากตัว หรือการทดแทนบุญคุณ ถือเป็นระบบหมุ่ญาติ โดยการใช้เส้นสายจากผู้อุปถัมภ์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างญาติอาวโส(พี่น้อง ปู่-ย่า ตา-ยาย กับญาติพี่น้อง ลูก หลาน เหลน)เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อย่างชัดเจนและเป็นระบบที่มีความคงทนถาวรที่สุด เกิดจากความเชื่อของคนไทยว่า ตนจะประสบความสำเร็จในชีวิต ก็ต้องหวังพึ่งผู้อุปถัมภ์ที่จะช่วยคำชู้ให้ชีวิตดีขึ้น

การยึดตัวบุคคลโดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวมากกว่าหลักคุณธรรมจริยธรรมและกฎหมาย การช่วยเหลือบุคคลในการกระทำผิดโดยการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว(ระบบอุปถัมภ์)เพื่อมาปกป้องคนที่กระทำผิดให้พ้นจากกฎหมาย ซึ่งเป็นการใช้เส้นสาย หรืออำนาจจากบุคคลที่มีอิทธิพล มาช่วยเหลือให้ผลจากการกระทำผิด จึงทำให้ยึดตัวบุคคลเป็นหลัก ทำให้ไม่สามารถแยกแยะระหว่างสาธารณะกับส่วนตัว ได้เช่น คนที่รับใช้นายใกล้ชิดนาย จนกลายเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว มีการปกปิดความผิดของกันและกันเจ้านายจะเสนอความดีขอให้ การใช้ของหลวงเป็นของส่วนตัวการทะเลาะในเรื่องส่วนตัวแต่กลับไปโกรธในเรื่องงานด้วย

การถูกแทรกแซงโดยนักการเมือง คือการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว โดยไม่สนใจว่าจะเกิดปัญหาต่อผู้อื่นหรือส่วนรวมยังไมมีการช่วยเหลือพวกพ้องตนเอง เพื่อหวังประโยชน์หวังส่วนแบ่งผลประโยชน์โดยไม่สนใจจะผิดหลักการ ผิดกฎหมาย ดังนั้นการเมืองจะสามารถเข้ามาแทรกแซงได้ง่าย เพราะบุคคลที่จะมาดำรงตำแหน่งทางการเมือง ต้องอาศัยความช่วยเหลือในด้านต่างๆ เช่นการให้เงินช่วยเหลือการเป็นหัวคะแนน หรือการซื้อขายคะแนนในการเลือกตั้ง

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ทั้งเงิน สิทธิพิเศษทางสังคม ระบบแลกเปลี่ยนเป็นระบบที่ใช้สิ่งของหรือทรัพย์สินมีค่ามาแลกเปลี่ยนกับตำแหน่งคือ”การรับเงินใต้โต๊ะ”และการยึดระบบอุปถัมภ์เป็นแนวปฏิบัติในองค์กรหรือหน่วยงานจะก่อให้เกิดผลจากการพิจารณาบรรจุแต่งตั้ง เลื่อนขึ้นเลื่อนตำแหน่ง เป็นไปตามความพอใจส่วนบุคคลของหัวหน้าเป็นหลัก โดยไม่ได้คำนึงถึงความรู้ความสามารถของบุคคลจากการคัดเลือกคนเข้ามาทำงานและ ไม่เปิดโอกาสที่เท่าเทียมกันแก่ผู้ที่มีความรู้ความสามารถ แต่จะให้โอกาสกับพวกพ้องตนเองก่อนเสมอ ผู้ปฏิบัติงานมุ่งทำงานเพื่อเอาใจผู้ครองอำนาจ มากกว่าจะปฏิบัติงานตามหน้าที่ แต่อาจถูกปลดได้ง่ายถ้าผู้มีอำนาจไม่พอใจ

ระเบียบกฎหมายมีช่องว่าง คือคนกระทำความผิด ไม่ได้รับการลงโทษ เพราะ มีการใช้ระบบอุปถัมภ์ในการช่วยเหลือคดีความ กฎหมายเลยมีช่องว่าง ในการตัดสินคดีความ ทำให้ผู้กระทำความผิดพ้นจากคดีหรือกระทำเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ตัวหรืออย่างอื่น

การบังคับใช้กฎหมายไม่จริงจัง โดยใช้กฎหมายนำกฎหมายมาเป็นเครื่องมือกดขี่ข่มเหงประชาชน โดยการทำผลประโยชน์ส่วนตนกับพวกพ้อง การไม่ทำตามกฎหมาย การละเมิดกฎหมาย เพราะการบังคับใช้กฎหมายของรัฐบาลอ่อนแอและไร้ประสิทธิภาพ เป็นการเจตนาทำลายความสงบสุขของบ้านเมือง การคุกคามสิทธิเสรีภาพผู้อื่น

การบริหารงานบุคคลของข้าราชการ

ระบบบริหารงานบุคคลของข้าราชการไม่เป็นไปตามหลักคุณธรรมและจริยธรรม ระบบบริหารงานบุคคล ตามระบบคุณธรรมยึดหลัก 4 ประการคือความสามารถ หลักความเสมอภาค หลักความมั่นคง หลักความเป็นกลางทางการเมือง แต่ในระบบอุปถัมภ์ ไม่มีหลักประกันว่าจะได้คนมีความรู้ความสามารถมาทำงานเนื่องจากการคัดเลือกคนยึดหลักความพึงพอใจมากกว่าการเลือกสรรผู้มีความรู้ความสามารถ แต่จะให้โอกาสแก่พรรคพวกหรือญาติพี่น้องก่อน ขาดความมั่นคงในการทำงานโดยผู้ที่มีอำนาจจะปลดเมื่อไหร่ก็ได้ และมีอิทธิพลทางการเมืองแทรกแซงการทำงาน ผู้บังคับบัญชาใช้ดุลยพินิจตามอำเภอใจ ผู้บังคับบัญชาใช้ความคิดของตนเองในการตัดสินใจการดำเนินงานหรือทำหน้าที่ต่างๆโดยมิชอบ เช่น การรับพนักงานเข้าทำงานโดยการเลือกจาก เครือญาติของตนเองเข้ามาทำงานในองค์กร หรือ การใช้เงินในการเข้ามาทำงานในองค์กรหรือหน่วยงาน

ยุติธรรมไม่ใช่ระบบอุปถัมภ์ และในประเทศไทยมีการปกครองด้วยระบบอุปถัมภ์มาอย่างยาวนาน มีลูกฝากลูกมีหลานฝากหลาน ระบบเส้นสาย เล่นพรรคเล่นพวกกัน คนใกล้ชิดสนิทสนมทั้งที่ในระบบอุปถัมภ์จะอยู่ตรงกันข้ามกับระบบคุณธรรม และทำลายความยุติธรรมอย่างสิ้นเชิง การยอมรับระบบอุปถัมภ์ก็เท่ากับว่าทำลายระบอบประชาธิปไตยทางอ้อม และในสำหรับสังคมไทย

ขณะนี้คือ “เล่นพรรคเล่นพวก” บ้านเมือง เจริญก้าวหน้าได้ยาก ที่ให้เห็นในทุกหัวระแหง ไล่ตั้งแต่ระดับประเทศมาจนถึง ระดับบริษัท ระดับหน่วยราชการ และระดับท้องถิ่น ซึ่งคนที่มีความสามารถ แต่ไม่ได้เข้าไปเป็นพวกของใคร หรือเข้าพวกผิด ก็จะไม่ได้รับโอกาสที่ดี (พิเชษฐ์ ณ นคร, 2561)

สิ่งที่กล่าวข้างต้นเหล่านี้คือ เป็นภัยที่อันตรายของการเล่นพรรคเล่นพวก และประเทศไทยจะน่าอยู่มากกว่านี้ ถ้าลดการเล่นพรรคเล่นพวกลงได้ กฎหมายรัฐธรรมนูญก็จะที่ช่วยอะไรไม่ได้มาก ถ้ายังมีการยึดติดกับเรื่องการเล่นพรรคเล่นพวกอย่างเหนียวแน่นแบบนี้ จึงเกิดปัญหาความยุติธรรมในประเทศไทยเกิดความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เนื่องจากผู้เกี่ยวข้องกับกฎหมายได้เลือกปฏิบัติ ซึ่งสังคมในประเทศไทย เกิดความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมเนื่องจากผู้เกี่ยวข้องกับกฎหมายเลือกปฏิบัติทำให้คนยากจนไม่สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยภาครัฐควรขยายโอกาสให้ผู้ยากจนได้รับการบริการทางกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน ในปัจจุบันประเทศไทยเกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมมานานแล้ว โดยสาเหตุเกิดจากโครงสร้างทางสังคม การกระทำของคนในสังคม และกลุ่มอำนาจทางสังคม เช่น ผู้เกี่ยวข้องกับกฎหมายมีการเลือกปฏิบัติทำให้เกิดความยุติธรรมสองมาตรฐานและผู้ที่มีฐานะยากจนไม่สามารถเข้าถึงการจัดการในกระบวนการยุติธรรม เช่น ไม่มีเงินประกันตัว และไม่มีโอกาสพบทนายความเพื่อต่อสู้คดี บางกรณีมีอำนาจทางการเมืองแทรกแซงกระบวนการยุติธรรมและมีการจับผู้ต้องสงสัยโดยอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติในสถานการณ์ฉุกเฉิน

การเข้าถึงความยุติธรรม เกี่ยวข้องอย่างสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงความยุติธรรม ของสังคมในระบอบประชาธิปไตย โดยที่การอำนวยความสะดวกยังมีประสิทธิภาพ ผลต้องอาศัยระบบบริหารงานยุติธรรมโดยยึดหลักธรรมาภิบาลโดยเฉพาะเรื่องความโปร่งใสความรับผิดชอบและ การไม่ทุจริตคอร์รัปชัน หากขาดการบริหารงานยุติธรรมอย่างมีธรรมาภิบาลการเข้าถึงความยุติธรรมรวมทั้งการได้รับการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพต่างๆ เช่นการได้รับหลักประกันความเสมอภาคตามกฎหมาย และการไม่ถูกกักกันหรือเลือกปฏิบัติในลักษณะต่างๆ ในการเข้าถึงความยุติธรรมย่อมเป็นการส่งเสริมการพัฒนามนุษย์อย่างสำคัญโดยเฉพาะในแง่ของการที่จะไม่ถูกปิดกั้นโอกาสและทางเลือกต่างๆในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งกระบวนการยุติธรรมที่ขาดความเท่าเทียมและความเสมอภาคด้านความสามารถในแง่ของการเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคในการเข้าถึงความยุติธรรมยังไม่เสมอภาคกัน การที่ประชาชนเผชิญอุปสรรคอย่างไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงความยุติธรรมถือว่าเป็นการขาดความเสมอภาคอย่างหนึ่งเป็นที่ประจักษ์ชัด แม้ในประเทศที่พัฒนาแล้วผู้ที่มีฐานะด้านสังคมและเศรษฐกิจสูงในสังคมมักมีโอกาและความสามารถในการเข้าถึงความยุติธรรมได้มากกว่าผู้ฐานะต่ำกว่า การเข้าถึงความยุติธรรมไม่ได้เป็นหลักประกันว่าผลลัพธ์ของการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมจะสำเร็จเสมอไป แต่หมายถึงการสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างเท่าเทียมกัน และการที่จะได้ผลลัพธ์ที่ยุติธรรมนั้นจำเป็นต้องมีกระบวนการหรือระบบที่มีความยุติธรรมและความโปร่งใสในการดำเนินงาน ความมั่นใจในระบบความยุติธรรมจะช่วยให้เกิดความมั่นใจในผลลัพธ์ที่ตามมา ซึ่งการเข้าถึงความยุติธรรมเป็นเรื่องของความสามารถของประชาชนในการ

แสวงหาความยุติธรรมและได้รับการเยียวยาจากความไม่ยุติธรรมการไม่สามารถเข้าถึงความยุติธรรมนั้นเกิดขึ้นเมื่อประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคมเกิดความเกรงกลัวต่อระบบยุติธรรมมองเห็น นโยบายการเปลี่ยนแปลงความยุติธรรมเป็นเรื่องไกลตัว รวมถึงเมื่อประชาชนไม่สามารถเข้าถึงระบบความยุติธรรมได้เนื่องจากปัญหาค่าใช้จ่ายปัญหาการไม่มีทุนความช่วยเหลือปัญหาการขาดข้อมูลหรือความรู้ในเรื่องสิทธิต่างๆของตนเอง หรือปัญหาของระบบที่ขาดประสิทธิภาพ ดังนั้น การเข้าถึงความยุติธรรมจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องต่างๆมากมาย ได้แก่ การรับรู้ถึงสิทธิตามกฎหมาย การได้รับคุ้มครองตามกฎหมายหรือการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายเป็นต้น (กรมสอบสวนคดีพิเศษ, 2557)

ความยุติธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป จะเป็นกระบวนการที่ยึดถือประชาชนเป็นหลัก การละเมิดสิทธิมนุษยชน จะเป็นตัวตั้งหรือเป็นศูนย์กลางการสร้างพลังให้กับประชาชน และให้สังคมร่วมกันเยียวยาที่เกิดจากความรุนแรง เพื่อที่จะให้สามารถฟื้นฟูและก้าวข้ามความขัดแย้งที่เกิดขึ้นไปได้ และไม่ให้สังคมได้วนกลับไปสู่ความขัดแย้งอย่างเช่นที่เคยเกิดขึ้น และในสังคมของระบอบประชาธิปไตยนั้น จะมีหลักการที่ปกครองอยู่ในภายใต้ของระบอบประชาธิปไตย คือ หลักการพื้นฐานความยุติธรรมของระบอบประชาธิปไตย

หลักการพื้นฐานความยุติธรรมของระบอบประชาธิปไตย

หลักการพื้นฐานที่มีการเปลี่ยนแปลงความยุติธรรมในสังคมของระบอบประชาธิปไตย เป็นการปกครองภายใต้ระบอบประชาธิปไตย เพื่อคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนจึงยึดหลักการพื้นฐาน 5 ประการ เพื่อปกป้องประชาชน และให้ประชาชนปกครองตัวเองได้อย่างแท้จริง ได้แก่

1. **หลักอำนาจอธิปไตย** จัดเป็นอำนาจอสูงสุด ซึ่งประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยผ่านกระบวนการเลือกตั้งอย่างอิสระ ซึ่งประชาชนมีอำนาจคัดค้านหรือถอดถอนผู้ปกครองที่ประชาชนเห็นว่า มิได้บริหารประเทศไปในทิศทางที่มีประโยชน์ต่อส่วนรวมตามหลัก อำนาจของประชาธิปไตยภายใต้ระบอบประชาธิปไตย

2. **หลักสิทธิและเสรีภาพ** คนทุกคนไม่มีสิทธิที่จะเข้าไปบังคับ ในการเลือก การตัดสินใจของคนทุกคน หรือไม่ให้ทำในสิ่งที่ควรทำตามสิทธิของตนเอง อาจจะจงใจหรือไม่จงใจที่จะทำก็แล้วแต่มันคือ สิทธิและเสรีภาพที่ทุกคนมีเหมือนกัน บุคคลทุกคนย่อมมีสิทธิและเสรีภาพเป็นของตนเองที่จะทำการใดๆก็ได้และยังจะได้รับการคุ้มครองจากทางกฎหมาย เท่าที่ว่าการใช้สิทธิและเสรีภาพของตนเองนั้น จะไม่กระทบกระเทือนหรือเป็นอันตราย แต่เป็นศีลธรรมที่ดีของตัวเองและจะไม่ไปละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น และการละเมิดสิทธิและเสรีภาพบุคคลอื่นที่อาจจะทำให้ได้รับความเสียหายแล้วนั้น ยังอาจที่จะทำการที่ผิดกฎหมาย

3. **หลักนิติรัฐและนิติธรรม** ที่รัฐต้องเป็นตามระบอบประชาธิปไตยคือต้องปฏิบัติตามหลักกฎหมายภายใต้รัฐธรรมนูญเพราะต้องมีการรองรับโดยกฎหมายทุกครั้ง มิใช่จะกระทำการตามอำเภอใจ กฎหมายต้องอยู่บนหลักเหตุผล เฉพาะนั้นรัฐในประชาธิปไตยต้องถือเอากฎหมายเป็นใหญ่

บุคคลต้องได้รับสิทธิและความเสมอภาค ไม่มีความขัดแย้งต่อกัน ต้องมีการคุ้มครองสิทธิของประชาชน นำไปสู่ความยุติธรรมและความสำคัญที่สิทธิและเสรีภาพมนุษยชน

4. หลักการเคารพเสียงข้างมาก (Majority rule) และเคารพในสิทธิของเสียงข้างน้อย (Minority Rights) การถือเสียงข้างมาก จะเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจที่ได้มีการใช้มากที่สุดกับหน่วยงานต่างๆ แต่บางส่วนก็ได้แนะนำการคัดค้านในการที่จะใช้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์อย่างน้อยในบางกรณี เพราะในบางกรณีก็อาจจะใช้วิธีการใดๆให้ตนเองได้รับผลประโยชน์ และอาจจะเกิดความขัดแย้งได้ในที่สุด

5. หลักความเสมอภาค ถือว่าเป็นหลักพื้นฐานของความยุติธรรม ซึ่งประชาชนจะได้รับความคุ้มครองอย่างเท่าเทียมกัน และให้ความสำคัญกับสิทธิ เสรีภาพให้แก่ประชาชนเป็นหลัก อันเป็นการปกป้องสิทธิและรักษาผลประโยชน์ของบุคคล โดยที่ไม่มีผู้ใดจะได้รับอภิสิทธิ์ในการปฏิบัติตามกฎหมายเหนือผู้อื่น(พนารัตน์ มาศฉมาดล, 2561)

การเปลี่ยนแปลงของความยุติธรรมนั้น จะนำไปใช้กับกระบวนการความยุติธรรม ที่จะไม่สามารถจัดการกับความขัดแย้งที่มีได้ เพราะเกิดจากความซับซ้อนและมีผู้เกี่ยวข้อง แต่ว่าการลงโทษในรูปแบบทางอาญาอย่างเดียวกันไม่สามารถทำให้สังคมไทยจะเดินหน้า หรือก้าวข้ามความขัดแย้งได้ การเปลี่ยนแปลงของความยุติธรรมนั้น จึงไม่ได้มีเพียงที่เป็นรูปแบบที่พิเศษของความยุติธรรม แต่ความยุติธรรมจะถูกปรับให้เข้ากับยุค สมัย และสังคม และอยู่ในช่วงของการปรับตัว แล้วจะมีการเปลี่ยนแปลงหลังจากที่ได้ผ่านช่วงเวลาของความขัดแย้ง การจลาจล และมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวาง และยังเป็นกระบวนการของการขับเคลื่อนทางสังคมในประเด็นต่าง ๆ ที่ส่งผลควบคู่การตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐด้วยกระบวนการอื่น ๆ เช่น กระบวนการยุติธรรมทางศาล การกระทำของผู้มีอำนาจในศาลปกครองในการออกกฎ หรือคำสั่งทางปกครองที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย หรือกระบวนการตรวจสอบโดยองค์กรอิสระต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ หน่วยงานภาครัฐ (รัฐบาล) ภาคประชาสังคม และหน่วยงานในภาคส่วนอื่นๆ ต้องตระหนักถึงในปัญหาที่จะเกิดขึ้น และจัดการกับปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความยุติธรรม ไม่ยุติธรรมต่างๆในอดีตที่ผ่านมา เพื่อให้สังคมนั้นสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่ในระบบที่มีความยุติธรรมเป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นความยุติธรรมทางอาญา (Criminal Justice) ความยุติธรรมทางเพศ (Gender Justice) การปฏิรูปสถาบัน (Institutional Reform) รวมทั้งการสร้างความเป็นธรรมในสังคม หรือการสร้างให้เกิดความยุติธรรมให้ชัดเจนมากขึ้นเป็นไปอย่างสมเหตุสมผล(พนารัตน์ มาศฉมาดล, 2561)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงความยุติธรรม ต้องอาศัยหลักการพื้นฐานทั้ง 5 ที่มีการเปลี่ยนแปลงความยุติธรรมในสังคมของระบอบประชาธิปไตย เพื่อคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน โดยยึดหลักพื้นฐาน 5 ประการ ได้แก่ หลักอำนาจอธิปไตยที่เป็นของปวงชน, หลักสิทธิและเสรีภาพของประชาชน, หลักนิติรัฐและนิติธรรม, หลักการเคารพเสียงข้างมากควบคู่ไปกับการเคารพเสียงข้างน้อย, ความเสมอภาค ซึ่งการเปลี่ยนแปลงความยุติธรรม จะถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยของสังคม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ หน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาสังคม และ

หน่วยงานอื่นๆต้องตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นและจัดการปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความไม่ยุติธรรมในสังคม เพื่อให้สังคมสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงความยุติธรรมให้เป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย

บทสรุป

ความไม่ยุติธรรมมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่มีความขัดแย้งต่อสิทธิและเสรีภาพมนุษย์ โดยระบอบประชาธิปไตย จากระบบอุปถัมภ์เป็นส่วนใหญ่ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงตามทัศนคติ อำนาจกฎหมาย และการละเมิดสิทธิมนุษยชน ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งจากการกระทำรุนแรงของประชาชน ในทัศนคติทางการเมืองในทางลบของประชาชนที่แสดงถึงประชาธิปไตย ทำให้ประชาชนจึงขาดความมั่นใจอีกครั้งการขาดความเข้าใจในประชาธิปไตยยังเป็นจุดอ่อนให้เกิดการถูกเอาเปรียบส่งผลต่อการมีทัศนคติในทิศทางลบต่อการเมืองและประชาธิปไตยจึงทำให้มีการต่อต้านทางการเมืองเพื่อปกป้องสิทธิมนุษยชนของประชาชน สู่การพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า และประชาธิปไตยเกิดขึ้นเพื่อประชาชนมีไว้เพื่อประชาชนและดำรงไว้เพื่อประชาชน

ดังนั้น ความยุติธรรม คือ ความยุติธรรมอย่างเป็นธรรมโดยต้องยึด หลักธรรมาภิบาลโดยเฉพาะเรื่องความโปร่งใสและความรับผิดชอบการเปลี่ยนแปลงทางยุติธรรมต้องอาศัยหลักการพื้นฐาน 5 ประการในระบอบประชาธิปไตยเพื่อคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ได้แก่หลักอำนาจประชาธิปไตยที่เป็นของปวงชน หลักสิทธิและเสรีภาพของประชาชน หลัก นิติรัฐและนิติธรรมหลัก การเคารพ เสี่ยงข้างมากควบคุมไปกับการเคารพเสี่ยงข้างน้อย และความเสมอภาคในสิทธิมนุษยชนเพื่อความยุติธรรมกับทุกคนในประเทศไทย ซึ่งเปลี่ยนแปลงความยุติธรรมของสังคมในระบอบประชาธิปไตยต้องยึดหลักธรรมาภิบาลโดยอาศัยความโปร่งใสในการดำเนินงานและการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน จึงเป็นกระบวนการที่ยึดถือประชาชนเป็นหลักเป็นศูนย์กลางการสร้างพลังงานให้กับประชาชนเพื่อที่จะให้ก้าวข้ามความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในระบอบประชาธิปไตยของประชาชน

เอกสารอ้างอิง (References)

กรมสอบสวนคดีพิเศษ. (2557). *ความไม่เป็นธรรมในคดีและแนวทางแก้ไข*. สืบค้น 10 ตุลาคม

2564, จาก www.dsi.go.th/th/Detail/

สภานิติบัญญัติแห่งชาติ. (2559). *การแก้ไขปัญหาระบบอุปถัมภ์ในราชการไทยให้เป็นรูปธรรม*.

สืบค้นเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 2564, จาก

<file:///C:/Users/USER/Downloads/Documents/ooppatam.pdf>

ชำนาญ จันทรเรือง. (2560). *ความเป็นธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional Justice)*. สืบค้น

25 กันยายน 2564, จาก

<https://www.bangkokbiznews.com/blogs/columnist/115826>

- สุรศักดิ์ แสนพรหม. (2560). การเปลี่ยนแปลงของกระบวนการยุติธรรมภายใต้ประเทศไทย 4.0. สืบค้น 7 ตุลาคม 2564, จาก <file:///C:/Users/USER/Downloads/Documents/05bed-o-89-.pdf>
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2553). ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน: เมื่อโลกไม่หันหลังให้โคกนาฏกรรม. สืบค้น 24 กันยายน 2564, จาก <https://prachatai.com/journal/2010/11/31944>
- พนารัตน์ มาศฉมดล. (2561). ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านในสังคมประชาธิปไตยไทย. สืบค้น 21 กันยายน 2564, จาก file:///C:/Users/USER/Downloads/Documents/article2443_85266.pdf
- พระครูวาทีธรรมวิรัช พระครูวิจิตรรัตนวัตร พระครูรัตนสุตาการ ไพรัตน์ นิมิต. (2563). ระบบอุปถัมภ์กับอำนาจการต่อรองของพรรคการเมืองระบบอุปถัมภ์กับอำนาจการต่อรองของพรรคการเมือง. สืบค้น 7 ตุลาคม 2564, จาก <file:///C:/Users/USER/Downloads/Documents/243127-Article%20Text-839941-1-10-20200520.pdf>
- พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. (2559). ระยะเปลี่ยนผ่าน โดย พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. สืบค้น 23 กันยายน 2564, จาก https://www.matichon.co.th/columnists/news_70998
- พิเชษฐ ฌ นคร. (2561). ระบบ “อุปถัมภ์” ในสังคมไทย. สืบค้น 1 ตุลาคม 2564, จาก <https://www.prachachat.net/columns/news-264642>
- หมัดเหล็ก. (2561). ระบบอุปถัมภ์กับระบบยุติธรรม. สืบค้น 2 ตุลาคม 2564, จาก <https://www.thairath.co.th/news/politic/2069631>